

Др ДРАГАН ВУКЧЕВИЋ, члан ЦАНУ

1948.

- филозофско-историјски есеј -

*"Никада се зло не чини иако
иош иуно, ни иако лака срца, као
када се чини из убјеђења."*

Б. Паскал

1. Нашу историју, најдубље и најтрајније обиљежиле су *сеобе и диобе*. У непрекидном и немирном трагању протицало нам је историјско вријеме. Тај немир, као да нам је остао од далеких предака, који су давно населили ове просторе. Кроз бројне сеобе, ми смо се дијелили, и међусобно сукобљавали. Бивали, често, већи непријатељи и страшнији противници једни другима, него што су нам то били они, који су постојали ван граница нашег народа, државе и духовности.

Зато, у предвечерје овог вијека и миленијума, не можемо да побјегнемо од страшне чињенице, да нас је више нестало у бројним сеобама и великим диобама, него што нас је страдало од оних што нам нијесу били род, а које је вријеме судбински тјерало против нас.

Овај есеј је покушај да се једној од тих великих и несретних подјела утврде узроци и наслути смисао. Он је покушај да се *1948. година* сагледа у контексту историјске вертикале, и да јој се одреди мјесто на мапи историјског искуства и трајања. Чини нам се, да само у тој *цјелини* она добија тачно значење и јасан смисао.

2. Овој години, и догађају, попут једног малог острва које је судбински везано за тај трагични раскол, може се прићи из различитих праваца, и са разних страна. Они, који су имали несрећу да буду учесници трагичног раскола, кроз своја свједочанства, остављају и оставиће потребне записе о страдањима и патњама људи, као и о постојаности и достојанству човјека да се злу не да, и да се у несрећи не поништи. Историчари ће утврђивати чињенице и откривати документа, об-

јављена и тајна, о збивањима из тог периода. Социолози и политиколози ће се бавити друштвеним и политичким кретањима тог доба, из којих, и кроз која, добија и 1948. своје објашњење. Правници ће тумачити правну страну многих судских процеса, као и начин на који се долазило до тих страшних мјеста, о којима се дуго морало ћутати. Етичари ће, кроз анализу ове преступне године, трагати за коријенима зла и добра у човјеку, о његовом паду и његовој узвишености.

Али, и поред поменутих, остаје једна страна овог догађаја коју ни један од наведених приступа довољно не обухвата. То је настојање да се 1948. сагледа *филозофскоисторијски*. Покушај да се одгонетне њен *смисао*, да се она схвати, не из себе саме, већ из цјелине наших историјских збивања. Да се да њено тумачење из основних цивилизацијских токова и сукоба на нашем простору. Усвајајући тај приступ, ми овом догађају приступамо као дијелу, исјечку и сегменту, који своје значење добија у контексту *сукоба основних снага и идеја* које се боре и трепере кроз читав ток нашег историјског постојања. Овакав приступ 1948. није само одговор на питање откуда такав раскол, већ и на питање да ли је он само дио прошлости, или је то сукоб који можемо очекивати и у будућности. Наредни реци су скроман покушај да се, само у основним цртама, да *скица* одговора на ова питања.

3. Један од мудријих људи које смо имали, размишљајући о вриједностима и врлинама нашег човјека и народа, посебно је истицао двије: јунаштво и чојство. Прво је одредио као чување себе од другог, а чојство је дефинисао као чување другог од себе. Јасно и језгровито, да се лако памти, да би могло дуго да опомиње и поучава.

Али, Марко Миљанов је прећутао да одговори на, можда, најважније питање - *како се зове врлина којом човјек њреба да се брани од себе самог*. И, још важније, може ли се она остварити у животу човјека и кроз историју народа. Суштина овог питања је садржана у великој дилеми која је мучила још грчке мудраце: да ли је у нашој природи, у нашем карактеру, садржана и наша судбина. Но, и потврдан одговор на ово питање рађа нову дилему. Откуда такав карактер, из чега он настаје, шта га обликује.

Оно што се односи на лични живот и понашање појединца, као да има сличности (наравно, уз све бројне разлике) и са судбинама читавих народа, држава и друштава. Као да се показује да и друштва, и народи, имају свој карактер, менталитет, у ком се крије дио тајне (или, можда, читава тајна!) њиховог постојања.

Тешко је рећи да ли постоји универзалан одговор на ово питање. Ми га, овдје, нити тражимо, нити нудимо. Полазимо само од *иреџио-стјавке* да у менталитету нашег народа и друштва има доста тога чиме се може објашњавати овакво наше постојање и понашање кроз историју, које је било обиљежено, као што смо истакли на почетку, сеобама и диобама.

У обликовању таквог нашег менталитета, који је својеврсна реакција, човјека и народа, на историјска збивања, посебно је значајна једна чињеница. Она је садржана у великој истини једног од највећих духовника наше историје. Наиме, Свети Сава је тврдио да смо имали велику несрећу да *живимо зајадно од Истока и источно од Запада*. На мјесту *размеђе два цивилизацијска кружа*, распети између два принципа живљења и мишљења. На тој оштрици мача збивала се наша прошлост, протичало нам је историјско вријеме, стварао се и рушио живот, рађали се и нестајали идеали. Наравно, наш простор није једино мјесто гдје се додирују, преплићу и ратују цивилизације. Оно је само једно од њих (ако то може служити за утјеху). Тачније, једна од "линија мржње", на којој је свако зло веће него обично, а добро мање него другдје.

4. *Исток и Запад* су се у нама прожели, и свако нас вуче на своју страну. Они у нама изазивају стални немир и вјечито преиспитивање. А и када се ријетко, и увијек привремено, оствари варљиви мир, краткотрајна слога, крхка равнотежа, остаје неки осјећај суморног ишчекивања нових диоба, и злокобни предосјећај нових сеоба. На тај начин, *мјесто* на ком смо, тачније, наша географија, као да крије дио тајне нашег живљења кроз вријеме, односно наше историје.

Суштина сукоба оног што означавамо именима *Исток* и *Запад*, показује се као борба два антипода, двије цивилизације, усудили бисмо се да кажемо, *два менталитета*. Два начина живљења и мишљења. У свему се они разликују, осим у својој "гравитацији", тачније тежњи да привуку, потчине и саобразе својој суштини све што се налази близу њих.

Исток, по нашем мишљењу, карактерише превласт ирационалног, колективног, "небеског". У њему је снажно испољена тежња ка духовним вриједностима, ка социјалној правди и тежњи ка равноправности. Сав се живот доживљава као привремен, пролазан, као припрема за нешто више, што је надискуствено, метафизичко, онострано. Зато се на Истоку више цијенила тежња ка вјери, него жеђ за сазнањем. Није случајно да је управо тамо родно мјесто свих великих религија.

Насупрот њему, *Запад* схватамо као оличење рационалног, индивидуалног, практичног, "земаљског". У њему се испољава тежња ка слободи дјелања, и ка материјалном стицању. Свијет се доживљава као оличење девизе и да се само једанпут живи. Човјек постаје мјера свих ствари, па је, самим тим, све релативизирано.

Наравно, треба истаћи да се у стварности, и кроз историју, *ови принципи не њојављују нигдје "чисти"*. Ми их, ради јасноће излагања основне идеје, дајемо као "идеалне типове", покушавајући да основни проблем учинимо разумљивијим и јаснијим. Сасвим смо свјесни да ово поједностављивање може лако да пређе у грубо (па самим тим и нетачно) упрощавање.

5. Рекли смо да су Исток и Запад антиподи. Они се сукобљавају и боре за "душе" многих народа, друштава и држава. Та борба је понекад била толико сурова, да је многе од њих уништила, јер нијесу успјели да остваре мјеру свог живљења, и нијесу нашли равнотежу свог постојања. Јасно је да је тај сукоб најизраженији баш на мјестима "додира" ових цивилизација, на периферијама њихових кругова. А ми смо имали ту несрећу да живимо на једном таквом мјесту. И управо је у томе, по нашем мишљењу, *један од основних узрока* означеног тока наше историје и оваквог нашег менталитета.

Као између два огромна магнета, наше социјално и национално биће, наша духовност, и душевност је растрзана и распињана, између Истока и Запада. Настајала је и опстајала у вјечитом трагању за слогом у себи и миром са другима. На тај начин, ми смо постали, *без своје кривице*, велико попрште сукоба сила, чија је снага већа од наше моћи, а чије је значење често изнад нашег ума. Постали смо више објект, него субјект историјских збивања. Употребљавани смо и злоупотребљавани као средство за остваривање страних интереса и били смо монета за подмиривање туђих рачуна. И, што је још трагичније, показује се да и позно сазнање, готово сваког нараштаја, о таквом току догађаја није много помагало у новим искушењима. Готово да свако покољење на нашим просторима мора да крене у своје сеобе и да одболује своје диобе. Као да постоји нека историјска неминовност која управља свим тим збивањима, а човјеку и народу је дато више да је слиједи него да је промијене.

Тако су сеобе и диобе постале не епизода наше историје, већ *ишрајна судбина* нашег постојања. Нешто што се може сазнавати, али што се готово не може измијенити.

Из ове цјелине и перспективе, по нашем мишљењу, и 1948. треба објашњавати и тумачити.

6. Највећа вјера вијека на чијем смо измаку је *комунизам*. Намјерно користимо ријеч вјера, јер основа привлачности комунизма је била много више ирационална, него рационална. Њему се припадало, прије свега, срцем, а тек касније (не и обавезно!) главом. Успјех комунизма је нарочито подстакла Октобарска револуција, а његову заставу је раширио Совјетски Савез. Може се рећи да је прва земља социјализма била својеврсни свјетионик, према коме су се равнали и управљали припадници комунистичке вјере широм свијета. Према сату са Кремља и они су рачунали вријеме и подешавали своје часовнике.

На нашим просторима, поготову у Црној Гори, везаност за Совјетски Савез је имала своју дугу историјску припрему. Тачније, наша прошлост је била у претежној *доминацији Истока*. Њу је оличавала дуга и дубока везаност за *Русију*. То је било вјековима стратешко одређење Црне Горе у међународним односима. Словенско поријекло, као етничка основа, и православље, као заједничка вјера, били су по-

годни за настајање велике љубави и оданости Русији. Ми, као мала држава и народ, у Русији и Русима смо гледали великог и моћног брата - заштитника. Вјероватно да нико кроз историју Русе није волио јаче, дуже и искреније него Црногорци. Ту везаност боље од ичега илуструје порука са краја Тестаментa знаменитог црногорског владике и владара Петра I Петровића.

Везаност за Русију се одражавала и на унутрашњем плану - стварао се својеврсни култ Русије. Лакше су се тешкоће подносиле, и успешније смо се са непријатељима носили, док је негдје на хоризонту наше свијести сијало велико "сунце" са Истока.

Наравно, треба истаћи да кроз нашу историју, гледано неколико вјекова уназад, пулсира и идеја утицаја Запада. Близина великих и моћних западноевропских држава утицала је да и оне добију своје присталице. Тако је било не само у политици већ и у економији, праву, култури уопште. Идеје Запада стицале су своје поборнике, имале своје носиоце и стицале своје браниоце.

Но, и поред тога, превладавајући је био, условно речено, елемент Истока. Он је одређивао основне токове, вриједности и циљеве друштвеног развоја. Али, увијек уз већи или мањи отпор овог другог принципа, који се некада више а некада мање видио, истицао и испољавао, не престајући да кроз вријеме пулсира.

7. У овом вијеку комунистички покрет је, на нашем простору, наставио традицију везаности за Русију. Завршетак рата и револуције је, својим исходом, тај утицај учинио легитимним и легалним.

Међутим, историја често показује да испод мирне површине живота постоје невидљиве струје, латентне подјеле, и скривене диобе чија се суштина сагледа позније, а последице осјете касније. Истовремено, историја учи да се свако окончање једног периода завршава са потребом стратешког опредјељења даљег развоја. Државним заједницама које су национално и вјерски јединствене, које постоје даље од мјеста "додира" различитих цивилизација, и линије њиховог разграничења, несумњиво је лакше и једноставније да одговоре на историјске изазове. На жалост, ми нијесмо припадали и не припадамо таквим друштвима и државама.

Као најзападнија држава новоствореног социјалистичког блока (географски гледано), ми смо били онај простор на ком се "гравитација" Запада најјаче осјећала. И на тај начин, као да смо и географски били предодређени за још једну велику диобу у XX вијеку.

Такав ток је био појачан чињеницом да су Југославију сачињавале различите нације и вјере, да су у њу ушли народи и државе који су дуго припадали различитим цивилизацијама. Једноставније речено, ми смо и објективно били веома "подесни" за велики раскол.

Речено не треба схватити само као слијепу и неминовну "игру" моћних цивилизацијских токова. Не тврдимо да улогу појединих лич-

ности треба занемарити, нити истичемо да треба њихов утицај брисати. Несумњиво су печат тим догађајима дале личности из врха наше тадашње политике. Међутим, не поричући њихов утицај, ми истичемо битну чињеницу да су поједине личности биле одраз и израз објективних токова. Иако је неспорно да су на те токове оне повратно утицале, појачавајући им ритам и одређујући им брзину. И, што је још важније, оне су пресудно утицале на облик сукоба који ће се догодити, и на начин на који ће се он одвијати. Но, саму суштину сукоба објашњавамо чиниоцима дубљим, него што су лични обрачуни и појединачни интереси.

8. Тачније, и овај сукоб, као и многе друге који су се дешавали у нашој историји, можемо, и морамо, слојевито и дубински посматрати. На самој површини виде се и показују само појединци, њихови интереси, надања и страховања. Испод тог "слоја" налазе се сукоби разних група, социјалних слојева и политичких организација. А на "дну" историјских збивања су сукоби великих цивилизацијских токова и принципа, које смо означили као сукоб Истока и Запада. Зато, зависно из ког се слоја стварност посматра, она може и различито да се види. Из тог разлога смо, на почетку овог есеја, и означили наш приступ као филозофско-историјски. Опредјељујући се за један од најбитнијих аспеката посматрања 1948, и само сазнање које износимо природно је само *дио* објективног и цјеловитог сагледавања једне од најтрагичнијих наших диоба.

Из ових разлога ми 1948. доживљавамо као још један, веома суров, сукоб Истока и Запада на нашем тлу. Био је то, у ствари, покушај избора стратешког пута за једну сложену државу у њеном критичном тренутку. Превагнуо је елемент Запада. Тачније, ми смо се одвојили од великог источног блока. Али је цијена којом је то плаћено била чињеница да се наш унутрашњи раскол између "источног" и "западног" елемента повећао. Правећи пукотину у цјелини којој смо до тада припадали, ми смо створили расцјеп унутар себе. Створила се подјела на присталице источне и присталице западне варијанте. (Не мијења ништа на ствари то што се оне нијесу тада тако звале. Оне су то биле по својој суштини.) И, као у свим нашим подјелама, они који су били другачијег мишљења (и у мањини) постали су не само противници, већ издајници. Било је најбитније да се суровим мјерама не само казне они који другачије мисле, већ и да се заплаше сви они који би их могли слиједити. Ту почињу оне бројне и трагичне приче људи и њихових породица, који су изабрали супротну страну. О том неизрецивом, што је тада доживљено, данас се појављују све бројнија свједочења. Над њима стојимо запитани - *Какви смо ми њо људи, кад смо једни другима могли њо да урадимо!*

О личном страдалништву говоре и говориће они који су били и опстајали на тим страшним мјестима, чији је трајни симбол остало ма-

ло и голо острво, које нам више географски не припада. На њему су остале само сјени оних који су остали да чувају тајну великог гријеха који се ту догодио. Зато утврђивање појединачних криваца, којих не-сумњиво има и које треба утврђивати, значи много. Прије свега за оне којима је неправда нанесена.

Покушавајући да одгонетнемо смисао ове велике подјеле, и да испод површине појединачних интереса и судбина наслутимо њено дубље значење, више од свега поражава чињеница да су Црногорци били најбројнији учесници (процентуално гледано) са обије стране крвавог мача. Да су се и једни и други, ношени својим убјеђењима и идеалима, међусобно сатирали. Зато 1948, у контексту који јој дајемо, добија значење истински *трагичног догађаја*.

9. У смирај овог вијека, као да се поново распламсавају подјеле настале у његово праскорје. Поново оживљава сукоб константи нашег менталитета: Истока и Запада. Нарушава се привремена равнотежа и, можда, најдужи мир који смо у новијој историји имали. А и тај мир све више изгледа као одмор који су нам други одредили да би могли јаче да насрнемо једни на друге, опет за њихов рачун. Искуства ранијих покољења ту нам много не помажу. Зато је закључак до кога долазимо поразан: *1948.* није година која је била, већ она *може йоново да се догоди*. Наравно, са другим ликовима, у промијењеним условима, али са сличним заплетом и трагичним расплетом.

У овом кратком есеју трудили смо се да покажемо да је то, поред осталог, и зато што на нашим просторима, као њихов конститутивни елемент, постоји сукоб цивилизација Истока и Запада. Повремено и привремено оне успоставе равнотежу, и то су она затишја и периоди мира, када изгледа да је сукобима коначно дошао крај и да је са њима заувјек готово. Али то варљиво примирје само кратко траје. Сукоб поново оживи, а временом постаје све суровији и масовнији. То и побједама и успјесима даје релативност, јер смо сви заједно, као народ, увијек на губитку.

И зато нам се чини умјесним да, на самом крају, наведемо причу коју нам је оставио наш најсвестранији писац, јер она не говори о нама мање него о једном давнашњем сукобу. Црњански ту казује о двојици јунака, којима је судбина додијелила да бране границу својих народа од Турака. Бранећи се од Турака, они су и међусобно ратовали. А онда је једног дана велика најезда из Турске једног отјерала према Бечу, а другог засужњила у малом граду на обали Средоземља. Много година касније, пут је бечког изгнаника довео у мјесто гдје је његов некадашњи противник проводио горке дане. Два некадашња крвника су на обали мора мирно разговарали, присјећајући се некадашњег времена, подјела и сукоба. Они су им се сада чинили узалудним и бесмисленим. Подно њихових ногу, каже приповједач, чуо се само шум морских таласа. А што море говори, закључује он, још ниједно људско уво није разумјело у младости. А у старости је позно.

